

hatalatlan.⁵⁴ A tény mindenesetre: meroitikus áldozati tábla görög felirattal, a fenti adatok szempontjából igen jelentős.

— Távol állunk még attól, hogy a művészetek és a vallás területéről felhozott adatokat konkrét összefüggésbe hozhatnánk azokkal a történeti adatokkal, melyek Meroe és a hellénisztikus Egyiptom ill. a római világ közötti kapcsolatokról tanúskodnak.⁵⁵ Annyi mindenesetre meglehetősen valószínűnek látszik, hogy a görög-római hatások eredményeként létrejött művészeti emlékek és kultusz-emlékek alsó időhatára időszámításunk kezdete körül vonható meg; s a felsorolt művészeti emlékek zöme az 1–2. században keletkezett.⁵⁶ Ha fenti feltételezéseimet a most még hiányzó részlettanulmányok alátámasztják, ebből az következne, hogy a meroitikus birodalom kultúrájában — Északon és Délen egyaránt — jelentkező görög-római elemek felvételében döntő szerepet játszott a központi hatalom: a királyság és a főpapság. Ez pedig annyiban korrigálná Adams professzornak a bevezetőben idézett véleményét, hogy: a klasszikus elemek nem kizárólag és nem főképpen az Egyiptom és a meroitikus Észak közötti (főleg kereskedelmi) érintkezések során kerültek Meroebe, hanem a birodalom *egészének* hellénisztikus orientációjával magyarázhatóak.

HARMATTA JÁNOS

A KÖZÉPPERZSA EDÉNYFELIRATOK MAGYARÁZATÁHOZ

A középperzsa edényfeliratokban gyakran fordul elő a *sang* 'súly' szó (írásképe *sng*). Ez könnyen érthető, mert e feliratok általában a tulajdonos nevét és az edény súlyát jelölik meg.¹ Az egyik edényfeliratban a *sang* szó a következő összefüggésben fordul elő: *III C XX X dlhm sng*.² E helyen W. B. Henning az utolsó két szót egyetlen kifejezésnek vette és *drahmsang*-nak, 'súly-drahm'-nak értelmezte.³ A *drahmsang* 'súly-drahm' szó valóban ismeretes a könyvpehleviben, azonban sāsānida-kori adat ez ideig nincs reá. A kifejezés létrejötte nyilvánvalóan feltételezi a *drahm* súlyának és a *drahm*-súlynak (= súly-*drahm*-nak) a különbözőségét. Mivel azonban a sāsānida-korban a *drahm* súlya átlagban 4 gramm volt, a *drahm* súlya és a *drahm*-súly között nem lehetett lényeges eltérés. A szóban forgó edényfeliratban megadott *drahm* kiszámított súlya 3,9 gramm. Ez bizonyára a forgalomban levő *drahm*ok valóságos súlya volt, amely kevesebb is az átlagnál, nem pedig egy attól független *drahm*-súly, amelynek valamivel többnek kellene lennie. Így Henning értelmezése már eleve nem látszik valószínűnek. Ellene szól az is, hogy a *dlhm* és a *sng* szó világosan külön van írva, a felirat készítője tehát két szónak tartotta. További lehetőséget nyújtanak a kérdés vizsgálatára azok a középperzsa edényfeliratok, amelyekben a *sang* 'súly' szó funkciója lényegesen világosabb, mint a tárgyalt feliratban. A következő példák különösen alkalmasak arra, hogy megvilágítsák e szó használatát:

1. sz. felirat⁴ *TKLWN*¹ 'symy s XX XX X III ZWZN I
«az ezüst súlya 53 s(tēr) és 1 *drahm*»
2. sz. felirat *sng s XX XX XX X III ZWZN II*
«a súly 73 s(tēr) (és) 2 *drahm*»
3. sz. felirat *s XX XX XX IIII sng*
«64 s(tēr) a súly»
8. sz. felirat *MN s XX X III III III sng*
«(készült) 39 s(tēr) súlyából»

⁵⁴ Uo. *Griffith*.

⁵⁵ Áttekintésük *Kraus*: i. m. (7. j.); bővebben *Adams*: Nubia: Corridor to Africa (1. j.).

⁵⁶ Hasonlóan — a Meroe-városi oszlopfejezetet illetően — *Kraus*: i. m. (3. j.) 862 sk.

¹ Ld. *Harmatta János*: Sāsānida edényfeliratok. Ant. Tan. 20 (1973) 169 skk.

² *Harmatta*: i. m. 6. sz. felirat.

³ *W. B. Henning*: Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Iranistik. I. Abschn. Linguistik. Leiden—Köln 1958. 33 sk.

⁴ A feliratok számozása *Harmatta*: i. m. feliratszámaira vonatkozik.

9. sz. felirat s XX XX XX X I WZWZN III sng
«71 s(tēr) és 3 drahm a súly(a)»

Mint az idézett szöveghelyekből megállapíthatjuk, a *sang* szó valamennyi szóban forgó feliratban az edény súlyát jelenti, nem pedig a drahm (ZWZN) szóra vonatkozik. A fenti példákból két szerkezeti típus határozható meg:

A-típus: «a súly a ennyi stēr és ennyi drahm»
B-típus: «ennyi stēr és ennyi drahm a súly(a)»

A III C XX X dlhm sng szerkezetet kétségtelenül a B-típus változatai közé sorolhatjuk, azaz a *sang* szót ebben az esetben sem vonatkoztathatjuk a *drahm* kifejezésre, hanem itt is az «(edény) súly» jelentésben szerepel. Éppen ezért e szövegösszefüggésben sem lehet elfogadni azt a Henning által javasolt magyarázatot, amely szerint a *dlhm sng* szavakat egyetlen, 'súly-drahm' jelentésű kifejezésnek kell felfogni. A két szót mondat-tani szempontból e feliratban is szét kell választani és az idézett szövegrészt következőképpen kell értelmezni: «330 drahm a súly(a).»

Ugyanerre a következtetésre jutunk a *sang* szó használatát illetően Vindād-Öhrmizd post-sāsānida kori edényeinek felirataival kapcsolatban is. Ebben az esetben a B-típus két változatával állunk szemben. A szóban forgó szöveghelyek a következők:

MN III C III III ZWZN sng «(készült) 306 drahm súlyából»

ZY MN II C II Z[W]ZN M III ZY PW[N] sng
«amely (készült) 202 drahmából (és) 3 dangból, amelyek súlyban (vannak számítva)»

Nyilvánvaló, hogy a *sng* kifejezésnek ugyanaz a funkciója mindkét szöveghelyen: az edény súlyára vonatkozik. Nem lehet tehát kétséges, hogy csak a post-sāsānida korra jellemző fordított szörend («számadat + drahm», «drahm + számadat» helyett) következtében került a *sng* szó közvetlenül a ZWZN kifejezés mögé. Általában az edényfeliratok többségében (amelyek a *sng* 'súly' szót tartalmazzák) a megadott számú drahmot mindig súlyban számítják. Csak az edényfeliratok kisebb részénél (amelyek a *KSP* 'érték' szót tartalmazzák) fordul elő, hogy a megadott számú drahm pénzértékében szerepel.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy jelenleg egyetlen olyan sāsānida edényfelirat sem ismeretes, amelyben a *drahmsang* 'súly-drahm' kifejezés előfordulna. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé a *drahmsang* kifejezés keletkezési körülményeinek és idejének pontosabb meghatározását. A *drahmsang* összetétel 'drahm-súly' jelentésben régtől fogva létezhetett. Azonban a pénz-drahmnak és a súly-drahmnak a szembeállítás vagy megkülönböztetése feltételezi, hogy a pénz-drahm súlya nem azonos a drahm-súllyal. Ez az állapot a régi muslim standard 694 körüli bevezetésével következett be. Az ez után az időpont után veretett drahmok súlya már több mint 1 grammal volt kevesebb a drahm-súllynál. Ekkor válhatott szükségessé a pénz-drahm és a súly-drahm megkülönböztetése. Így valószínű, hogy a *drahmsang* 'súly-drahm' kifejezés csak ez után az időpont után terjedt el.

A DIGENES-EPOSZ SZÖVEGTÖRTÉNÉTEHEZ

E. TRAPP: DIGENES AKRITES. Synoptische Ausgabe der ältesten Versionen. (Wiener Byzantinistische Studien, Bd. VIII.) Wien 1971. 393 lap.

Régóta nélkülözött segédeszköz megjelentetését vállalta magára Erich Trapp, a bizánci Digenés-eposz első szinoptikus kiadásának készítője. A szövegekölés szinoptikus módját az 1875 és 1926 között egyenként publikált kéziratok erősen eltérő jellege tette szükségessé. Jelenleg az alábbi kéziratokkal rendelkezünk: grottaferratai verzió (a továbbiakban: G; 13. sz. vége¹–14. sz.), escoriali (E, 15–16. sz.), trapezunti (T,

⁵ Vindād-Öhrmizd edényeinek felirataira ld. R. Ghirshman: *Ars Orientalia* 2 (1957) 77–82.

¹ A korábbi datálás lehetőségét L. Politis vetette fel újabban: *Accademia Naz. dei Lincei, Quaderni attuali di scienza e di cultura* 139. Róma 1970. 554.

16. sz.), androsi (A, 16. sz.), prózai androsi (P, 1632), oxfordi (O, 1670). Ismeretes az eposznak egy erősen átdolgozott orosz fordítása (az ún. Девгениево деяние, rövidítése: R), amelynek négy kézírata a 16–18. századból származik.

A szövegek jelentős eltéréseiből a kutatás arra a (talán nem kellőképp átgondolt) álláspontra jutott, hogy az eposz archetípusa egyáltalán nem rekonstruálható. E nézet kialakulását elősegítette, hogy a mű egyes szereplőinek neve, s cselekményére emlékeztető epizódok az újjörög népköltészetben, az ún. akritas-dalokban is megtalálhatók. Valószínű, hogy a műeposz szerzője a korabeli folklórból merített művéhez, vitatott azonban, hogy milyen mértékben: eleinte elterjedt volt az a nézet, mely szerint a költemény teljes egészében egy hajdani bizánci népi eposz archaizáló nyelvű parafrázisa. Ez érthetően hátráltatta az archetípus rekonstruálására irányuló törekvéseket. A tisztánlátást az a körülmény is nehezítette, hogy az eposz jóval több történeti interpretációra csábító konkrétumot (főleg személy- és helynevet) tartalmaz, mint a vele műfajilag rokon Komnénos-kori «tudós» és Palaiologos-kori «népies» (szerelmi) regények bármelyike. A névanyagából kielemezhető háttér az arab–bizánci kapcsolatok idejére utal, így a kutatók többsége – legkövetkezetesebben H. Grégoire – a 10. századra tette az eposz keletkezését. A történet-centrikus vizsgálatok hatására teljesen háttérbe szorult a mű filológiai kutatása. A korai datálást irodalomtörténeti szempontból joggal kifogásoló kutatók (pl. A. Chatzis, J. Mavrogordato) érvelése azért nem talált helyeslésre, mert fejtegetéseiket téves elgondolásokkal (elsősorban a műeposz prioritásának hangoztatásával) társították. Ezúttal nem részletezhető filológiai kritériumok alapján az eposzt 12–13. századi keletkezésű pseudohisztórikus alkotásnak tartjuk, amelyet tudós szerzője a korabeli népdalok hatására, s a cselekmény mesei túlzásai miatt helyezett a számára már távoli múltba (8–10. századba).

A kutatás során mindazonáltal számos kísérlet történt a kézírati hagyomány felvázolására.² Közös módszertani hiányosságuk, hogy a szövegek aprólékos összehasonlítása helyett csupán a feltűnőbb tartalmi eltéréseket vették a stemmatizálás alapjául, s a különböző olvasatok elsődlegességét szubjektív benyomásaik alapján állapították meg.³ Trapp kiadásának megjelenéséig lényegében három időtálló megállapítás született a kézírati hagyománnyal kapcsolatban: a folklorisztikus stílusú E egy archaizáló szöveg erősen eltorzult átdolgozása; T-A-P-O közös szubarchetípus leszármazottai (ennek jele Trappnál: Z), amelyet leghívebben T követ; Z pedig kontamináció G és E közvetlen előzményeiből.⁴

Láthatóan nem volt könnyű dolga tehát E. Trappnak a szinoptikus kiadás elkészítésében. Munkája négy részből áll: elsőnek a kézírati hagyomány ismertetésére és a stemma megállapítására tesz kísérletet (11–48. l.), ezután az archetípus tartalmát rekonstruálja (49–70. l.), amelyet a szöveg kiadása követ (71–377. l.). A kötetet a tulajdonnevek indexe, s a népies és ritka szavak jegyzéke zárja (379–393. l.).

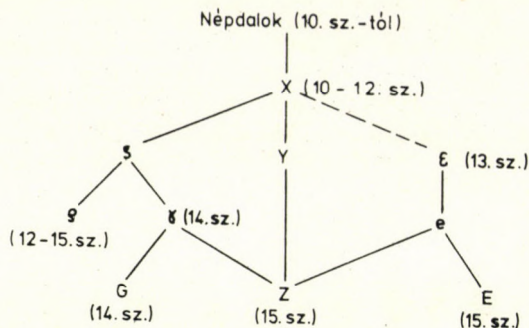
A kéziratok viszonyát Trapp időrendben visszafelé haladva vizsgálja. Az eposz kutatói közül elsőként szigorúan szövegkritikai szempontok alapján csoportosítja a szövegeket, azonban a három legrégebbi verzió (G, E és a kompilált Z) elemzésénél, eltérve módszerétől, tartalmi sajátosságok alapján próbál eligazodni, s így ניתatható végkövetkeztetésekre jut. Ezek ismertetéséhez az alábbiakban némi egyszerűsítéssel közöljük stemmájának szóban forgó részét (46. l.):

(Magyarázatul: X: archetípus; ξ: azon szubarchetípus, amelyben Basileios nevű császár szerepel; Y: a kompilált Z verzió Trapptól feltételezett harmadik forrása, amelyben a császár neve Rómanos; ε: E előzménye, ebben nincs szó semmilyen császárról; ρ: a orosz szövegek szubarchetípusa; γ: G közvetlen előzménye, amelyen a kiadó szerint kimutatható a 14. századi Theodóros Meliténiotés *Eis tén Sôphrosynên* c. költeményének hatása; Z: T-A-P-O kompilált szubarchetípusa.)

² A stemmák legjobban hozzáférhetőek A. Pertusi tanulmányában: Accademia Naz. dei Lincei 139. Róma 1970. 538–544. L. még H.–G. Beck: Geschichte der byzantinischen Volksliteratur München 1971. 71.

³ Tanulmányos pl. az O verzió helyét összehasonlítani Pertusi (i. m. 544) tartalmi kritériumokra épített, s Trapp (46. l.) filológiai vizsgálaton alapuló stemmájában.

⁴ Jellemző az eposz filológiai kutatásának elhanyagoltságára, hogy ezt a fontos ténytet, amelyet az 1940-es években H. Grégoire és S. Kyriakidis egymástól függetlenül fedezett fel, az utóbbi idők legrészletesebb Digenés-monográfiáinak szerzői közül A. Ja. Syrkin (Поэма о Дигенисе Акрите. Moszkva 1964) meg sem említi, H.–G. Beck pedig futólag utal rá (i. m., 70), de stemmájában (71. l.) figyelmen kívül hagyja.

Néhány észrevétel a datáláshoz: a stemmához fűzött magyarázatban Trapp az archetípust a 10. századra teszi, G-t, ill. γ -t 13. századra (a stemmában 14. sz.-ot ír). Az ϵ verzió aligha lehet 13. századi, ui. ilyen erősen népies nyelvű, s népköltészeti reminiscenciákat bőven tartalmazó szövegek csak a 15. sz. második felétől keletkeztek. Az archetípus Trapp szerint (46. l.) bizonyosan létezett már a Komnénos-korban, mivel Theodóros Prodromos hivatkozik rá. Valójában csupán arról van szó, hogy az ún. *prodromosi költemények* (és nem Th. Prodromos valamely művének) egy kifejezése emlékeztet a G verzió egyik sorára. Mivel az akritis-filológiában régóta meggyökeresedett az a nézet, mely szerint a *Ptochoprodromika* anonim költője itt »idézi« az eposzból, érdemes ennek revidálására néhány sort szentelni. A szóban forgó szövegrészek:

Ptochoprod. III, 164 sqq.: *Καὶ τὴς Ἀκρίτης ἑτεροῦς ἐκεῖ τὰ εὐρέθην τότε / καὶ τὰς ποδέας τὰ ἔπηξεν, τὰ ἐπῆρεν τὸ ῥαβδὸν τοῦ . . .*

G 1067 (= 2009): *καὶ τὰς ποδέας ὀχρῶς πήξας εἰς τὸ ζῶαρον*

A két szövegben valójában csak a *πηγνῶ τὰς ποδέας*, a. m. 'betüröm a (bő felsőruhám) alját (az övembe)' kifejezés egyezik meg. Ez láthatóan a korabeli élőnyelvből származó állandósult szókapcsolat, amelyet nyilván nem az eposz szerzője alkotott. Használata mindkét szövegben egymástól függetlenül indokolt, hiszen verekedés előkészületeit írják le (vö. magyar 'nekigyürkőzik'). Tudatos idézetről tehát éppoly kevéssé lehet esetünkben szó, mint pl. a bizánci művek proskynésist leíró passzusainál, amelyekben a *δέω τὰς χειρὰς* kifejezés természetszerűleg állandóan felbukkan.⁵ Ha azonban nem hiszünk az egyezés véletlen voltában, akkor is legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a két szerző egyaránt a korabeli akritis-dalokból vette a szóban forgó kifejezést. Nincs tehát közvetített bizonyítékunk sem arra vonatkozóan, hogy az eposz már a 12. században létezett.

Fölösleges Trapp stemmájában a γ -val jelölt «Meliténíótés-féle verzió» feltételezése. V. Tiftixoglu a kiadás megjelenése után közzétett tanulmányában⁶ meggyőzően bizonyította, hogy Meliténíótés használta a Digenés-eposzt, és nem fordítva, mint azt Trapp hinni vélte. Ennélfogva az eposznak Meliténíótés művével megegyező részeit már az archetípus is tartalmazhatta, s így γ közbeiktatása szükségtelen.

Trapp tanulmányának legfontosabb újdonsága a kompilált Z harmadik forrásának (Y) feltételezése. Hipotézisét azzal indokolja, hogy a kétféle császárnév közül a Z-ben olvasható «Rómanos» az elsődleges (szemben G és R szerinte hamisított «Basileios»-ával), ezt a nevet tehát Z kompilátora (Eustathios) az archetípusból vette, de nem γ -n vagy ϵ -on keresztül, hiszen az előbbiben «Basileios»-t találunk, az utóbbi pedig semmilyen császárról nem tesz említést. Nyilvánvalóan használnia kellett tehát Eustathiosnak egy harmadik forrást is. Az eposz Rómanosát a kiadó S. Kyriakidis nyomán I. Rómanoszal (920–944) azonosítja.

Az Y verzió létezését a következő érvel támasztja még alá: a forrásai szövegét gyakran félreértő kompilátor nem lehetett volna képes arra, hogy az eposz szövegét saját képzeletére támaszkodva kibővítse. Ennélfogva költeményének azon részeit, amelyek nem találhatók meg G-ben és E-ben, nyilván a feltételezett Y verzióból vette át. Ezek a részek: Z I. éneke (1–246. sor), az ún. Ankylos-epizód (2981–3041), a megvakított szakács jelenete (2285–89), Digenés közbiztonságot védő intézkedései (3944–54).

⁵ Pl. Digenés E 972 = G 1625 = Z 2051; Achilleis (O, ed. K. Sathas): 95; Belizár-ének (N, ed. E. Follieri): 149; Peri dystychias (ed. S. Lampros): 615.

⁶ V. Tiftixoglu, BZ 67, 1974, 1–63.

Az említett epizódok eredeztetésével kapcsolatban előre kell bocsátanunk, hogy alaptalan Trapp előfeltetele, mely szerint a kompilátor képtelen lett volna önérejből hozzákölneni forrásai szövegéhez. A két erősen eltérő tartalmú és nyelvezetű költemény «összeollózása» nem lehetett könnyű feladat, s művének esetleges elírásait a gondatlanul írt későbbizánci kéziratok olvashatatlansága is okozhatta. Egyszerű bizánci másolók is gyakran kibővítik a rájuk bízott szövegeket. E kompilátora pedig nem volt tudatlan ember, hiszen verziójába számos olyan antik reminiscenciát épít be, amelyek sem G-be sem E-ben nem fordulnak elő (pl. Z 262–5, 1784, 1786, 2873 [?], 3819). Nyilvánvalóan ezeknek egyike a szakács megvakításának jelenete, amely a Nagy Sándor-regényből ered. Ugyancsak ő toldhatta be az Ankylos-epizódot, amely valószínűleg egy bizánci népdal. Ilyenek utólag G kivételével valamennyi verzióba bekerültek. Ankylos modern akritas-dalokban is szerepel. A Z 3944–54. sorában emlegetett, útlevel gyanánt használt *σφαγίς* motívuma, amely hiányzik G megfelelő részéből, Trapp szerint Y-on keresztül jutott az összövegből Z-be. Szükségtelen azonban az R-ben olvasható *знамение* nem meggyőző párhuzamával bizonygatni azt, hogy a motívum az archetípusból származik (32. l.). Ilyen *σφαγίς*-t G I. éneke is említ (G 180 = Z 375), s a kompilátor nyilván ezt fejlesztette tovább a későbbiekben.

Bonyolultabb Z I. énekének kérdése. Ez teljesen hiányzik G-ből és E-ből. Az utóbbi kézírata csonka, eleje elsikkadt a hagyományozás során. Az E jelenlegi első sora megtalálható az E és G előzményeiből felváltva, szinte soronként kompiláló Z-ben (Z 291). Trapp ebből arra következtet, hogy már a kompilátor is egy a miénkhez hasonlóan csonka *e* szöveget használt (30. l.). Érvelése nem meggyőző, hiszen stemmája szerint a kompilátor *e* verziója és annak fennmaradt másolata (E) között még legalább egy elveszett közbülső szöveg (E³; összesen tehát három akéfal kézirat) létezésével kell számolnunk. A bizánci scriptorok dús fantáziáját ismerve kizártnak tűnik, hogy egyik kézirat másolója sem bővítette volna ki az ex abrupto kezdődő szöveget néhány bevezető sorral.

Nézetünk szerint négy körülmény inkább arra enged következtetni, hogy Z I. éneke lényegében E elveszett elejének parafrázisa: a) Digenés anyai nagyapja Z I. énekében az Aarón és Andronikos névre hallgat; Z a későbbiekben egyszer Andronikosnak nevezi (Z 1317 = G 1005), egyszer pedig Aarónnak (Z 455). Az «Aarón» név G-ben nem fordul elő, megtalálható azonban E-ben (pontosan beleillik a Z 455-nek megfelelő E 131. sorba, amelyben a név elmosódott, s tévedésből bekerült a 141. sorba). Valószínűleg tehát E hiányzó elejéről vette át a kompilátor Z I. énekébe. b) A Z 85-ben olvasható ritka *ἀτζονπᾶς* szó csupán egyszer fordul még elő Z-ben, nevezetesen a 2222. sorban, amely a párhuzamos E 1067 átvétele. A szó nyilván nem tartozott a kompilátor saját aktív szókincsébe. c) A Digenés anyjának felesperedését leíró Z 65–70 pontos megfelelője a Digenés gyermekoráról szóló Z 1312–14. + 1345. soroknak, amelyek viszont E 610–14. sorát reprodukálják. (E 610–14 Trapp számozása szerint, aki Z nyomán a 612. sort indokolatlanul transzponálta: E 641–3 + 649.) d) Mint már a kiadó is észrevette, a Z II. énekét bevezető Z 262–65. sorok azonosak E 625–33. sorával.

Ha Z I. énekének eredeztetése E-ből a fentiekkel nem is igazolható teljes bizonyossággal, az éneket láthatóan olyan költő írta, aki legalábbis jól ismerte E-t (ill. e-t), s ez csakis a kompilátor lehetett.

Ami a császárnevet illeti, felettébb valószínűtlen, hogy egy filológiai szempontból 13. századra datálható mű szerzője kitalált főhősét olyan pontosan körülhatárolt történelmi környezetbe helyezné, hogy ennek alapján a «Rómanos» név prioritása eldönthető lenne. A történelmi háttér nyilvánvalóan elnagyolt: jellemző, hogy a Rómanoszal egykorú Digenés dédapja az eposz szerint II. (?) Chosroés hadvezéreinek volt kortársa (Z 4172). Ilyen anakronizmusok nem ritkák a bizánci népies költeményekben, pl. a Belizár-énekben későbbizánci főurak szerepelnek együtt Iustinianus szászárral. Megfigyelhető egyébként, hogy Z kompilátora számos mellékszereplő nevét a többi verziótól eltérő formában hozza (pl. *Φιλοκαππος*ς helyett *Φιλόκαππος*-t ír), nem lehetetlen tehát, hogy a «Rómanos» névalak is önkényes változtatásainak egyike.

Bárhogy is áll a helyzet, a császárnév különbözősége nem számottevő érv annak feltételezésére, hogy Z szerzője egy harmadik forrást (Y) is használt. Valószínűbb tehát, hogy Z csupán két kéziratból készült: egy G-hez igen hasonló archaizáló nyelvű szövegből (= G¹), és egy E-vel szinte mindenben megegyező verzióból (= e). Amennyiben a «Rómanos» nevet Z kompilátora G¹-ben találta, G és G¹ legfeljebb ugyanazon verzió *variánsainak* tekinthetők (függetlenül attól, hogy melyik császár neve az elsődleges), hiszen hasonlóságuk – különösen a szinoptikus kiadásban – kézenfekvő. Ezúttal nem részletezhető nézetünk szerint közös szubarchetípusoknak csupán variánsa az orosz átdolgozás (R). Legrégebbi kéziratainkról ennek megfelelően kétágy stemmát kapunk, amelynek egyik ágához G, G¹ (> Z) és R tartozik, a másikhoz E és e (> Z). Az utóbbiak

különválasztását természetesen nem a császárnév hiánya indokolja (hiszen az erősen töredékes, mindössze 1855 soros E verzióból nemcsak a név, de az egész császár-jelenet hiányzik), hanem jelentős nyelvi és tartalmi eltérések. Végső soron tehát csak az tisztázandó, hogy G-G²-R vagy E-e képviseli-e hívebben az archetípust. Valószínűleg az előbbiek, ennek bizonyítása azonban már túllépné jelen ismertetés kereteit. Amennyiben G-G²-R prioritása mellett foglalnunk állást, jelenlegi ismereteink alapján semmi okunk sincs abban kételkedni, hogy G tartalmilag és nyelvileg igen közel áll az archetípushoz. Ha egy mű több erősen eltérő verzióban maradt fenn, archetípusuk természetesen nem állapítható meg az *összes* verzió egyszerű számtani átlagából, de a verziók sokfélesége nem zárja ki, hogy *egyikük* az archetípus viszonylag hű mása legyen.

A bevezető tanulmány ismertetése után térjünk rá a tulajdonképpeni szövegkiadásra. Trapp három hasábjában párhuzamosan közli a filológiai mérvadó E, G és Z verziókat. Mivel az utóbbi nem maradt fenn eredeti formájában, ezt oly módon rekonstruálja, hogy a helyenként hiányos T szöveget adja ki, s lacunáit a népiesebb nyelvre átültetett, de teljesebb A-ból pótolja. T-A-P-O függőségét a Z szubarchetípustól vizsgálva Trapp helyesen állapítja meg, hogy egyfelől T-P-O, másfelől A a Z hagyományozásának két külön ágához tartoznak. Ez a körülmény már eleve indokoltá teszi A olvasatainak figyelembevételét ott is, ahol T-ben nincs lacuna. Ha A-t összevetjük G-vel és E-vel, kiderül, hogy A szövege több mint 60 esetben megegyezik G, ill. E szövegével ott, ahol T-ben (és P-O-ban) más olvasatot találunk. Négy ilyen egyezésre Trapp is utal (193. l.), Z rekonstruálásánál azonban nem vette ezeket figyelembe. Valószínű, hogy az egyezések egyharmada a véletlen műve (egy tudós 6. helyettesítése ugyanazzal a népies ekvivalenssel különböző szövegekben), a fennmaradó esetekben azonban A nyilvánvalóan jobban megőrizte Z szövegét, mint a hagyományozás másik ágához tartozó T. Hely hiányában közülük csupán azokat soroljuk fel jegyzetben, amelyeknél a T kézirat Trapp kiadásában értelemzavaróan romlott szöveget ad A nyelvileg világos olvasataival szemben.⁷

A szöveg kialakításánál a kiadó jó kritikai érzékkel válogatta ki elődei emendációiból a valóban elfogadhatóakat. Saját javításaival főleg verstanilag hibás sorokat állít helyre. Az alábbiakban néhány szerintünk fölösleges vagy nyelvileg helytelen emendáció helyesbítésére teszünk kísérletet:

a) A versus politicus 7. szótagjára nem eshet hangsúly. A kiadó ezért É. Legrand nyomán a szórend megváltoztatásával helyesbítette a G verzió azon öt sorát, amelyek 7. szótagjában hangsúlyos szót találunk (505, 1184, 1269, 1757, 1871). A változtatás azért nem indokolt, mert a versus politicusban írott költemények korai darabjaiban, amelyekhez G is tartozik,⁸ az ilyen típusú sorok meglehetősen gyakoriak. A szabály elleni vétség látszólagos, ui. ezekben az esetekben az előző (6.) szótag is hangsúlyos (az 1871. sorban τ helyett τ írandó), s erre esik a verstani nyomaték.⁹ Az 1757. sorban nem hangsúlyos a 6. szótag, itt azonban az első felsor végén álló $\epsilon\upsilon$ enklitikusan ejtendő; ilyen használata a későbbi verselésben sem ismeretlen (így pl. E-ben).

b) Nyelvileg téves emendációk:

E 20: *καὶ πάλιν ἔχω ἀποδοχὴν, τὰ ἐπάρω καὶ τὸ νίκος*

(kézirat: *τὰ ἐπάρω καὶ ἐτοῦτον τὸ νίκος*) A sor hipermetrikus, ezért törölte a kiadó az *ἐτοῦτον* szót. Ebben az esetben azonban a nélküle értelmét veszített *καί*-t is törölnünk kell.

E 322: *ὅπον εἶδας τὸ ὄνειρον, ὅπον εἶδας τὰ γεράκια*

⁷ G 491 = A 801: 2. személyű állítmány, Z 768: 1. személyű; G 583 = A 900: *φίλτατε*, Z 865; *φίλτατη* (hibás hangsúlyozás); G 869 = A 1216: *ἐκαβαλλίκευσε*, Z 1174: *ἐκαβαλλίκευε* (az imperfectum nem megfelelő); G 1165 = 1528: *ψυχρόν* ill. *ψυχρῶδες*, Z 1560: *ψυχρῶδης* (neutrum helyesebb, a *ὄδω* jelzője); G 1254 = A 1718: verbum finitum, Z 1694: *λέγων*; G 2110 = A 2551: *ἐμῆ*, Z 2514: *ἐμοί*; G 2284 = A 2758: *ἐγενόμην*, Z 2698: *ἐφλεγόμην*; G 2617 = A 3215: 2. személyű állítmány, Z 3135: 3. személyű; G 2745: *εὐθέατον*, A 3884: *ἀθέατον*, Z 3287: *ἐνθέατον* (az A verzió *a*-ja *ev*-ből keletkezett, tehát Z-ben is eredetileg *εὐθέατον* állt); G 2749 = A 3389: *προέλαβεν*, Z 3292: *προέλαβεν*; G 2754 = A 3394: *φιλίωντων*, Z 3297: *φιλοῦντων*; G 2932 (és 2937) = A 3599 (és 3603): *ἀκονόντων*, Z 3500 (és 3504): *ἀκονσάντων*; G 3055 = A 3723: *τάς*, Z 3622: *τοὺς*.

⁸ A kérdés újabban örvendetesen szaporodó irodalmából: L. Politis: i. m.; V. Tiftizoglu: i. m.; J. Koder: Bsl 33 (1972) 214–19; yö. még: W. Hörandner: JÖBG 16 (1967) 91–99; Uő.: Byz 39 (1969) 108–120; I. Ševčenko: DOP 23–24, 1969–70, 225–28; J. Koder: JÖB 19 (1970) 203–241.

⁹ A problémát Ióánnész Tzetzés kapcsán tárgyalja: W. Hörandner: Byz 39 (1969) 111–16.

A kézirat két *εἶδαμεν*-jét valóban sing. 2. személyre kell helyesbíteni, ez azonban a közép- és újjörögben sem *εἶδας*, hanem a párhuzamos G 459 (= Z 728)-ban is olvasható *εἶδες*.

E 380: *σὲ καὶ τὸ φῶς νὰ στερηθῶ . . .*

A *σὲ* a szövegben az újjörög nyelvhasználatlaltal egyezőben rövid, proklitikus névmási alak, amely nem választható el a hozzá tartozó igétől. Mint az erősen romlott E szöveg számos más helyén, itt is eleve kétséges, hogy a kézirat prózába átesapó sorai (esetünkben: *καὶ νὰ σὲ στερηθῶ καὶ τὸ φῶς . . .*) verstanilag rekonstruálhatók.

E 387: *καὶ θέλει ἀπὸ τῆς θλίψεως χαθῆ . . .*

(kézirat: *καὶ ἀπὸ τῆς θλίψεως θέλει χαθῆ . . .*)

Az előbbi esethez hasonlóan ez a sor sem állítható így helyre, ui. a futurumot képző *θέλει* segédige nem választható el a *χαθῆ* főigétől.

E 424: *οἱ μὲν λουρίκια ἐφόρησαν, ἄλλοι σουσανιασμένοι*

A kézirat *ἐφορούσαν* (= «[páncélt] viseltek») szavát javította Trapp *ἐφόρησαν*-ra. Ez azért sem megfelelő, mert a *φορῶ* aoristosának jelentése '(ruhát stb.) felölt', s ez nem illik a kontextusba. Ráadásul a sor második feléből hiányzik az állítmány. A sor a vele csaknem szó szerint egyező E 936 alapján így helyesbítendő: *οἱ μὲν λουρικιασμένοι ἦσαν ἄλλοι σουσανιασμένοι*.

E 472: *καὶ τὸτ' ἐπεριλάβασιν † καὶ ἐθέκασιν εἰς τὸ † κοινοῦλιν*

Az emírré és feleségére vonatkozó sorban a kiadó a †-ok közé tett szavak helyett «*κ'* ἔστεικαν *ς*»-t javasol az apparátusban. A helyes olvasat: *κ' ἐθέκων *ς**. A *θέτω* ige a krétai nyelvírásban (amelyben E íródott) ma is használatos 'lefeküdni' jelentésben. (Vö. még E 264.)

G 1174: *τὸν τράχηλὸν του γεμιστὸν ἄμβρα ὀμοῦ καὶ μύσχο*

A *τράχηλον* a mondat alanya, helyesebb ezért a kézirat *τὸ* névelőjét meghagyni.

Z 254: *τὸ ἐαντὸν της ἀνάσταλμα ἐδείκνε τὸν πόθον*

A kézirat *τὸν ἐαντὸν της*-ét helyesbítette így a kiadó. A sor azonban még így is értelmetlen, a helyes olvasat: *τὸ ἐαντῆς ἀνάσταλμα*. A visszaható *ἐαντῆς*-t verstani okokból használja a költő a nyelvtanilag szokásos *αὐτῆς* helyett (vö. pl. G 3055).

Z 1394: *αὐτὰ ἀρκοῦδες λέγουντες . . .*

A *λέγουντες* helyett *λέγονται*-t találunk a szöveg (ezúttal: A) Miliarakis-féle első kiadásában; egyik kiadó sem közöl semmit a szóban forgó kifejezésről. A *τες* kapcsolás a hangsúlytalan személyes névmás újjörögben (és más balkáni nyelvekben) szokásos megkettőzésére gondolhatunk, ebben az esetben azonban *τες* helyett *τα*-t várnánk. Helyesebb ezért *λέγονται*-t írni (vö. köv. sor: *λέγεται*).

Z 3418: *Ἐκείνη ἐκαβαλλίκευσεν *ς* τὸ ἄλογόν του ἀπάνω*

A sor olyan énekből származik, amelyben végig Digenés beszél, első személyben. A szöveg (A) másolója a 3418–31. sorban szórakozottságból harmadik személybe tette át a névmási és igealakokat, amelyeket már Miliarakis első személyűekre helyesbített. Az idézett sor *του*-ját nem változtatta meg, hanem verstani meggondolásból kiiktatta a szövegből. Trapp, Miliarakis javításait megtartva, a *του*-t is felvette kiadásában (hiszen ennek magánhangzója elidálódhat), azonban elmulasztotta ezt az 1. személyű *μου*-ra helyesbíteni.

Z 3869: *λέοντος ὅπως ἔσχισε χερσί του παραδόξως*

A Sámsonra vonatkozó sorban *ἴσχυσε* áll a kéziratban. Ennek helyesbítése indokolt (vö. G 3202 és A 3998), de T olvasata nem pusztá elírás: *ἰσχύω* + gen. 'legyőzni' jelentésben gyakori középgörög szövegekben. Nyilván tudatosan változtatta erre a *λέοντα ἔσχισε* kifejezést a játékos kedvű bizánci másoló, amit a genitivusi vonzat is mutat. Ha az *ἔσχισε* olvasatot részéssítjük előnyben, a *λέοντος* genitivust is accusativusra kell cserélnünk.

A kiadás végén található szójegyzékben sajnos számos félrevezető megállapítás olvasható. Ez annál is inkább meglepő, mivel a kiadó hosszabb ideig egy Digenés-szótár elkészítésén fáradozott.¹⁰

Függő eseteikből tévesen megállapított szótári alakban közölt szavak:

καβαλλαριαῖος helyesen: *καβαλλάρης* (csak pluralisa *καβαλλαριαῖοι*).

ληστάς helyesen: *ληστής* (pluralisban *ληστάδες*; vö. újjör.: *τραγουδιστής, τραγουδιστάδες*).

παγκάλιτςος helyesen: *παγκάλιτςης*.

Pontatlan jelentéssel megadott szavak:

ἀμέ: «wohlan; aber». A kiadó két teljesen különböző eredetű és hangsúlyozású szót kontaminál: *ἀμέ* (pontosabban: *ἀμμέ* < *ἀν μή*, vö. *ἀμμή*) jelentése 'azonban' (E 901, 1215); *ἄμε* (< *ἄγωμεν*) jelentése 'rajta!' (E 1271).

¹⁰ E. Trapp: JÖBG 13 (1964) 13–27.

ἀπηλογίαν κάμνω: nem «verjage», hanem '(képes vagyok vkivel) megmérkőzni; szembe-szállni' (vö. ἀπαντώ: E 764 stb. Mindkettő másik jelentése: 'válaszol; megfelel').
 βίαν χεῖν: nem «kämpfe», hanem 'elkezdek' (vö. χειρίζω).
 γνώθωμαι: nem «widerstandsfähig sein», hanem 'felismerhető lenni'.
 ἐνθάτος: törlendő, helyette a szövegben ἐνθάτον írandó (l. 7. jzet).
 μεταδακρύνω, μεταλαλῶ: ezeknél a praeverbium jelentése: 'újra, újból'.
 συνεπεργουρίζομαι: nem «sich rüsten», hanem '(csatában lovon) ügyesen forgolódni' (vö. γύρισμα E 45).

A szójegyzék kiegészítendő a következő fontos szavakkal:

ἀνάγκη	: harc, «baj». E 796.
ἀοίδμητος	: számtalan. Z 2233.
βαστάζω	: «bír», van neki. E 636.
δίδω intr.	: üt. E 1716.
ἰδίωμα	: külső, termet. Z 1274.
κλαδίν	: útelágazás, keresztút. E 1358.
πέυκιν	: l. πεύχιν. Z 4071.
ποιῶ intr.	: jó lenni, megfelelni vmire. E 740.
τινάς	: senki. E 1505.
οὐ χολίζω	: fittyet hány vmire. G 1334, E 1330.
χύνω	: megráz. E 1176, E 1504.

A szövegben számos helyesírási következetlenséget és sajtóhibát találunk. A coniunctivus, futurum stb. körülírására használt vá-s szerkezetekben a kiadó az ó- és újkörög helyesírástól egyaránt eltérően állandóan vesszőt tesz a vá elé. Pl. Z 4330: εἰ δὲ καὶ Θεοῦ θέλοντος, τὰ ἀποθάνης, θέλεις: mindkét vessző fölösleges. Értelemzavaróak a hangsúlyozás következetlenségei. Pl. E 263: ἐποίκες τὴν κυράν σου: a τὴν itt nem névelő, hanem névmás, ezért τὴν-nek írandó, a sor értelme ui. «úrnóddé tetted őt». Az E 762. sor ἴστεσαν szava ἴστεσαν-nak írandó, a szókezdő (i-) ui. nem az ógörög reduplikáció, hanem augmentum syllabicum helyett népies szövegekben gyakran használt augm. temporale (vö. E 163: ἤκρουβα; Z 838: ἠβούλου).¹¹

A kiadásból általános tanulságként levonható, hogy a középgörög népies szövegek kutatásának és kiadásának feltételei a velük kapcsolatos studiumok kezdetei óta (1860–70-es évektől) szinte semmit sem változtak. A szövegkiadások készítésénél (és megvitatásánál) a kutatók lépten-nyomon olyan elemi problémákkal kénytelenek bajlódni, amelyeket az idősebb testvér-diszciplínák szakemberei már évszázadokkal ezelőtt megnyugtató módon tisztáztak. Magától értetődik, hogy egyetlen kiadó sem tudja mindezeket egymaga megoldani. A bizánci irodalom tanulmányozását csak a középgörög nyelv és verstan (esetünkben főleg a versus politicus) módszeres vizsgálatával lehet biztos alapokra helyezni. Örvendetes, hogy az utóbbi években megélnékült a bizánci nyelv¹² és a népies verselés¹³ kutatása. A folyamatosabb előrehaladást biztosítaná, a nyelvi és metrikai vizsgálatok fokozottabb összehangolása, amelyet egyelőre hiányolunk: a nagyobbára verses forrásanyaggal dolgozó nyelvészek gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy a szokatlanul affigált vagy hangsúlyozott szavakat a vers kényszere hozza létre, a metrikusok viszont nem tudatosítják, hogy a verstani anomáliák nagy részét a költemények archaizáló nyelvének merevsége okozza.

¹¹ Tekintve, hogy a sajtóhibák ill. elírások nagy része megnehezíti a szöveg értelmezését, az alábbiakban helyesbítjük közülük a fontosabbakat:

E verzió: 176: ἐζήταν, helyesen: ἐζήταν; 262 τὴν: τὴν; 263 τὴν: τὴν; 1240 τοῦ: του; 1257 με, μοῦ: με, μου; 1760 οἱ ὅμοι μου: οἱ ὅμοι μου; 1840 τεθνήαι: τεθνήαι.

G verzió: 1667 πολυτίμω: πολυτίμω; 1848 ὀνομάτος: ὀνόματος; 2275 στομάτος: στόματος; 2629 λῶσαι: λῶσαι; 2713: νονεχεῖς után a vessző törlendő; 3454 αἰτοῦς: αἰτοῦ; 3491 ἀποθνήσκω: ἀποθνήσκω; 3680 τριάδος: τριάδος.

Z verzió: 183 τὸν: τον; 253 ὁ: ἡ; 481 μοῦ: μου; 851 τοῦτον: τοῦτον; 947 σοί: σοι; 955 θηλήματι: θελήματι; 1383 τίνας: τινάς; 1772 τοῦ: του; 1789 τίς: τις; 1968 τοῦ Λίκαντος: τοῦ Λίκαντος; 2070 αἰτῶ: αἰτῶ; 2075 πονηρόν τι: πονηρόν τι; 2131 ἐγένει: ἐγένη (az ἐγένη aor. népies mellékalakja); 3206 συμβουλήν: συμβουλήν; 3904 ἀγνάκτησιν: ἀγανάκτησιν; 4082 τοῦ: του.

A szójegyzékben καταθαροεῶ: καταθαροεῶ; μέρι: μερί.

¹² E. Kriaras: Λεξικό τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας. Thessaloniké 1969-től.

¹³ L. 8. jzt.